

Kunstkritikk — Høyblokka: Saklighetens drømmeliv

Kjetil A. Jakobsen

Høyblokka og Y-blokka fremstår i dag som monument over en kulturell identitet som glapp. Fra Høyblokkas interiør ved innvielsen i 1958. Foto: Teigens Fotoatelier.

Nordmenn er sosialdemokrater. Gerhardsen-statens viktigste monument over seg selv er Høyblokka og Y-blokka på Hammersborg. Likevel framstår Erling Viksjøs *Gesamtkunstwerk* som monument over en kulturell identitet som glapp. Kontrasten til Sverige er slående. På Stockholmsutstillingen i 1930 fant det svenske sosialdemokratiet sin sjel. Modernistisk arkitektur, byutvikling, kunst og design ble en integrert og styrende del av arbeiderbevegelsens samfunnsomformende prosjekt, noe man i Norge bare finner tilløp til. Den svenske velferdsstaten ble bygd, forskjeller utjevnet og økonomien regulert i skjønn forening med moderne byplanlegging, arkitektur og design. Stockholm og andre sentra ble i etterkrigstiden omskapt i tråd med idealer om plan, rasjonalitet og kommunikasjonsflyt. Aksen sosialdemokrati og funksjonalisme var så sterk at estetikken har overlevd politikken. «Sossarna» er for nedadgående, men i IKEAs brosjyrer vandrer det skandinaviske sosialdemokratiet som et spøkelse gjennom verden. Sosialdemokratiet var en kulturrevolusjon som lyktes. Ikke så i Norge. Mange forsøk ble riktignok gjort. Da arbeiderbevegelsen kom til makta i 1935 var de toneangivende yngre kunstnerne og arkitektene i Norge engasjert i Sosialistisk Kulturfront, og sto klare til å gi det nye samfunnet estetisk form og kvalitet. Arbeiderpartiets sterke mann Martin Tranmæl beskrev gruppen som «en trotskistisk giftplante» og fikk den oppløst og nedlagt. Men da partiet fikk rent

flertall i 1945 var det klart for nye menn og nye koster. Modernismens kulturelle hegemoni i norsk arbeiderbevegelse ble imidlertid kortvarig og lite gjennomgripende. Noen drabantbyer ble reist, men norske byer lot seg ikke omforme planmessig. Med unntak av Kvadraturen, som en dansk 1600-talls konge fikk orden på, framstår Oslo den dag i dag som en vilvoksende og tidvis sjarmende jungel av motstridende tiltak og underdimensjonerte kommunikasjonsårer.

Da Arbeiderparti-regjeringen flyttet inn i 1958 ble det sagt at landsfaderen Gerhardsen hadde stått modell for den høye, slanke og nøkterne høyblokka. Foto: Teigens Fotoatelier.

Modernisme og sosialdemokrati var ekte kjærlighet i Sverige, et flyktig fornuftsekteskap i Norge. Denne forskjellen kan ha mange forklaringer. Kunstnerne klagde over antiintellektualismen i norsk arbeiderbevegelse. Tenkere som Ernst Wigforss og ekteparet Gunnar og Alva Myrdal spilte en ideologisk rolle i det svenske sosialdemokratiet som ikke har noen tydelig parallell i Norge. Forgrunnsfigurene Hjalmar Branting, Per Albin Hansen, Tage Erlander og Olof Palme var akademikere. Det Norske Arbeiderpartiet ble derimot styrt av ekte arbeidere, menn med liten eller ingen formell utdanning, slik som Martin Tranmæl, Christian Hornsrud, Oscar Nygaardsvold, Oscar Torp, Einar Gerhardsen, Trygve Bratteli og Reilulf Steen. Folkeligheten var genuin, men den hadde en pris. Moderne uttrykk ble blant bevegelsens ledende menn og kvinner ofte opplevd som fremmede, og man var i liten grad villige til å bære den sosiale kostnaden ved å utfordre tradisjonen og den herskende borgerlige smaken. Riktignok fantes det en plass for akademikere i norsk arbeiderbevegelse, men det var som spesialister og eksperter i en lojalt tjenende rolle. Erling Viksjø var den ene avantgardisten som fikk gjennomslag. Han var det norske sosialdemokratiets arkitekt og hans monumentale byggverk, som gjerne ble oppført i sandblåst

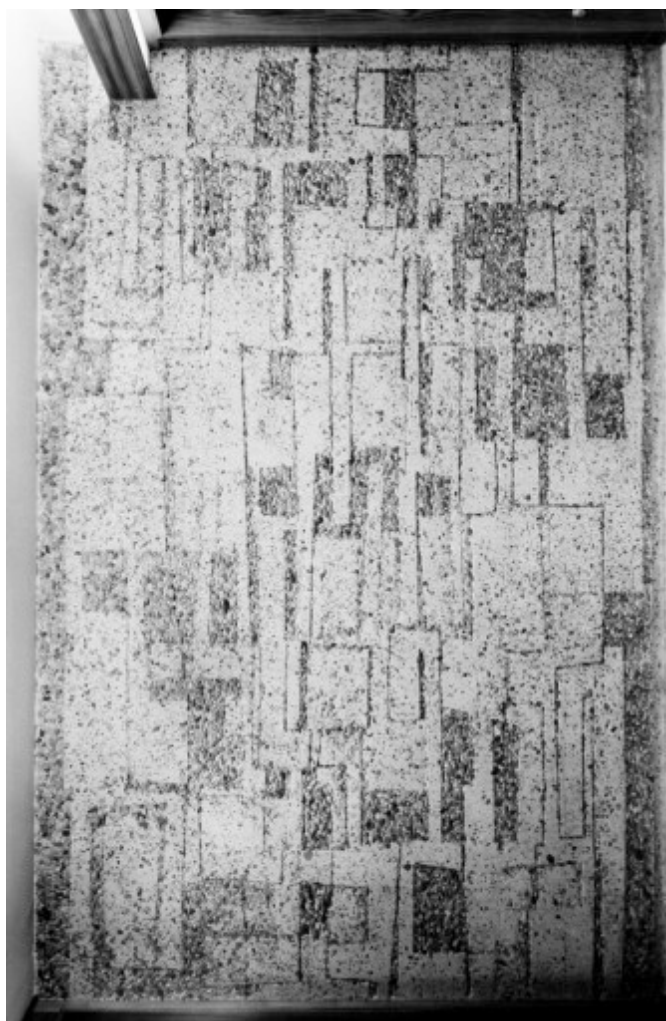
naturbetong, preger nasjonen, fra Honningsvåg i nord til Tønsberg i sør og fra Lillehammer i øst til Bergen i vest.^[1] Siden 1963 har Viksjøs bru over Tromsøundet trukket linjene fra Tromsøya mot Ishavskatedralen og Tromsdalstinden. Fiskerifagskolen dominerer Honningsvåg, og Viksjø tegnet kino og kunstmuseum for Lillehammer. Men fremfor alt er han kjent for sine monumentale kontorbygg, som Hydro i Bygdøy allé, Elkem i Middelthuns gate, Oslo Helseråd på St. Olavs plass, STK i Østre Aker vei, og det ruvende rådhuset i Bergen. Hovedverket – selve juvelen i kronen – er Høyblokka og Y-blokka i regjeringskvartalet i Oslo. Da regjeringen flyttet inn i 1958 ble det sagt at landsfaderen Gerhardsen hadde stått modell til det høye, slanke og nøkterne regjeringsbygget. Viksjø var Arbeiderpartimann, men kildene er motstridende på hvor nær han sto den politiske makta. Gerhardsen og Viksjø satt begge fengslet på Grini mot slutten av krigen. Arkitektens familie benekter imidlertid at de kjente hverandre og understreker at han fikk sine mange oppdrag ved å vinne konkurranser. Gerhardsen flyttet i 1949 inn i statstjenestemannsblokkene på Tøyen, som Viksjø hadde tegnet, og ble boende der til sin død i 1989.

Høyblokka var det første offentlige bygget i Norge som ble utsmykket med abstrakt kunst. Relieffbilder, tegnet av samtidens radikale kunstnere, ble sandblåst inn i betongen. Foto: Teigens Fotoatelier.

De første etterkrigsårene var mulighetenes tid for ambisiøse unge menn med nye ideer. Regjeringsbygget var utrolig nok Viksjøs første større oppgave. Det ble reist i sandblåst naturbetong, det splitter nye materialet som han selv – i samarbeid med ingeniøren Sverre Jystad – hadde utviklet og patentert. Elvegrus ble blandet i sementen. Før betongen var helt herdet ble forskalingen fjernet og overflaten sandblåst. Slik ble betongens tekniske fordeler videreført, samtidig som flaten kom til å bestå av naturstein, ikke grå livløs masse. Stilen ble kalt brutalisme, ikke fordi den var spesielt brutal, men etter det franske ordet *brut*, som betyr tørr eller rå, og som for eksempel brukes til å angi at en sjampagne ikke er tilsatt sukker. Viksjø var modernist, men som Hugo Lauritz Jenssen påpeker i sin utmerkede bygningsbiografi over Høyblokka, skilte nordmannens bygg seg ut i forhold til den internasjonale modernismen som, anført av Mies van der Rohe, vant fram etter den andre verdenskrigen.^[2] Naturbetongen ga et preg av norsk natur. Viksjø var

bygningspoet. I likhet med forbildet Le Corbusier elsket han betongens skulpturelle kvaliteter. Heishuset og statsrådssalen på Høyblokka fikk nydelige organiske former. Bygget ble, slik Le Corbusier likte å gjøre, plassert på søyler, så det svevde i luften. Viksjø brøt også med funksjonalismens kyske omgang med «pynt» og gjorde kunsten til en integrert del av sine byggverk. Høyblokka var det første offentlige bygget i Norge som ble utsmykket med abstrakt kunst. Avantgarden søkte alltid å reintegrere kunsten i livet, få den ned fra museumsveggene, og Viksjø gjorde virkelig kunsten til en del av arkitekturen. Relieffbildene, som var tegnet av samtidens radikale kunstnere, ble sandblåst inn i betongen. Slik får bildene en særegen haptisk kvalitet. Kunsten er ikke overflate, slik freskene som var så populære i generasjonen før, hadde vært. I stedet inngår den i betongen og inviterer til berøring, på linje med andre bygningselementer. Dermed er det ikke mulig å rive Høyblokka og Y-blokka uten å tilintetgjøre et viktig kapittel i etterkrigstidas norske kunsthistorie.

Kunsten er ikke overflate, i stedet inngår den i betongen. Dermed er det ikke mulig å rive Høyblokka og Y-blokka uten å tilintetgjøre et viktig kapittel i etterkrigstidas norske kunsthistorie. Foto: Teigens Fotoatelier.

Til å virkeliggjøre denne helt uprøvde formen for kunstnerisk utsmykking, med ny teknologi i nytt materiale, engasjerte Viksjø fire unge kunstnere; Carl Nesjar, Inger Sitter, Odd Tandberg og Tore Haaland. I tillegg trakk han inn tre av veteranene fra 1930-årenes tendenskunst, Kai Fjell, Hannah Ryggen og Pablo Picasso. Engasjerte kunstnere skulle skape den rette rammen for regjeringens og sentraladministrasjonens virke i det arbeiderstyrte Norge. Kai Fjell var fra midten av 1930-tallet aktiv i det radikale miljøet rundt Kunstnerforbundet og Sosialistisk

Kulturfronts malergruppe. «Til å begynne med protesterte jeg mot sosialismen, men etterhånden skjønte jeg at kunst og sosialisme det er ett», forklarte han *Arbeiderbladet* i 1937.^[3] Hannah Ryggen bidro med de tre monumentale vevarbeidene *Vi lever på en stjerne*, *Trojansk hest* og *Picasso*. Det siste var en hyllest til en kunstner som, i likhet med Ryggen, var sosialist og skapte engasjert kunst gjennom et langt liv. Mest kjent er *Guernica*, som var Picassos bidrag til den kjempende spanske republikkens paviljong på verdensutstillingen i Paris i 1937. Den spansk-franske kunstneren fortsatte uten godtgjørelse av noe slag samarbeidet med Nesjar og Viksjø fram til Y-blokka sto ferdig i 1970, og preget både Høy- og Y-blokka gjennomgripende med sin kunst. Picassos innsats for regjeringkvartalet skyldtes entusiasme for det nye kunstmediet som Viksjø med sin sandblåste naturbetong de facto hadde oppfunnet. Men kunstneren har nok også hatt et ønske om å bidra til å bygge den demokratiske sosialismen som Norge og Arbeiderpartiet i etterkrigstiden ble assosiert med.

Kunstnere som er kjent for tendens, det vil si for å skape verker med et agitatorisk preg, sto bak mye av utsmykningen i Regjeringkvartalet. Likevel er det politiske budskapet lite fremtredende. Kunstnerne må ha vært seg bevisst at det var offisielle bygninger de utsmykket. Motivene er abstrakte eller allmennmenneskelige, tegnestilen svevende, lett og underfundig. Picasso har angitt tonen. Selv Hannah Ryggens tepper er mer drømmende-utopisk enn polemiske. Byggverket er budskapet. Viksjøs *Gesamtkunstwerk* handler om demokrati fundert i hardt arbeid og folkelig nøysomhet, om det nasjonale i produktivt samspill med det internasjonale, og om teknisk sofistikert statsstyre. Høyblokkas rasterfasade er et bukk til byråkratiets arbeidsmåter, til rutepapiret og arkivhyllene, men kanskje også til tallrekkene i den digitale datamaskinen som skulle bli statsadministrasjonens fremtid.

Hans Skjervheim samlet på 70-tallet en hel studentgenerasjon til kritikk av positivistisk samfunnsvitenskap og teknokratisk samfunnsstyring. «Betongarkitekturen» på Hammersborg kom til å symbolisere dette. Foto: Teigens Fotoatelier.

Bergens monumentale rådhus er blitt stående isolert, som et foranskutt lyn av

modernitet i en by som dyrker sin historie. Bergenserne sa, når det kom til stykket, nei til å rive den omkringliggende 16- og 1700-tallsbebyggelsen for å gi Viksjø arbeidsrom. Høyblokka på Hammersborg har derimot funnet sin make. Sammen med Y-blokka utgjør den en uløselig arkitektonisk enhet. Høyblokkas faste rektangel speiler seg i Y-blokkas heftige kurver. Når Y-blokka reises i 1970, som regjeringsanleggets trinn to, er det imidlertid som om Viksjø alt har mistet grepet om tidsånden. Norsk venstreside skifter ham i disse årene. Visjonen om et fritt, men nøye strukturert samfunn gjennomtrengt av teknologisk og vitenskapelig rasjonalitet virker allerede litt passé. Byggetrinn tre, den planlagte skyskraperen i Møllergata 19, ble skrinlagt i 1972, året etter Viksjøs plutselige død. Begeistringen for teknologi og vitenskap hadde kjølnet, og høyhus har aldri vært elsket i Norge, der kulturen preges av kastrasjonsdrift (jantelov). I tiårene som fulgte ble byrommene på Hammersborg fylt igjen med halvhøye kontorbygg som ikke på noen måte kunne mistenkes for å ville skille seg ut. EF-kampen hadde tømret sammen en usannsynlig, men sterk og langvarig allianse mellom radikalisme, miljøbevegelse, kvinnebevegelse, tradisjonsbevisst distriktskultur og kulturkonservativ åndsvitenskap. Industrien og vitenskapen forsvant fra norsk medieoffentlighet etter som jubelen over Apollon-ferdene la seg. Oljeinntektene, som begynte å flomme inn, skapte en illusjon om at rikdommen nærmest kom av seg selv, som en slags norsk naturgave. Universitetene fulgte opp. Den kulturkonservative regimekritikeren Hans Skjervheim samlet en hel studentgenerasjon til kritikk av positivistisk samfunnsvitenskap og teknokratisk samfunnsstyring. «Betongarkitekturen» på Hammersborg kom til å symbolisere dette. Samtidig, men fra et helt annet hold, fikk en ny individualistisk forbrukskultur sosialdemokratiets planidealer til å virke gammeldagse.

Resultatet av alt dette ble at den skjøre alliansen mellom sosialdemokrati og modernisme gikk i oppløsning i Norge. Arbeiderbevegelsen drev over i en pragmatisk folkelig kulturpolitikk uten estetisk profil. I statsministerboligen, Arne Korsmos funkisparadis *Villa Stenersen* på Vinderen, har ingen statsminister unntatt Odvar Nordli, villet bo. Fronten mot borgelig kultur er i dag forlengst gitt opp. I Jens Stoltenbergs siste regjeringsperiode flyttet statsministeren og Arbeiderpartilederen inn i et nytegnat tilbygg til *Villa Parafina*, det pompøse patrisierbygget bak slottet. Et utvalg oppnevnt av de rød-grønne gikk inn for å rive hele Viksjøs regjeringsanlegg. Arbeiderbevegelsen har gått fra å rasere borgerskapets kulturelle momumenter (Empirekvartalet) til å ødelegge monumentene over sin egen gjerning, som man har glemt eller fortrent meningen med.

Viksjøs regjeringsanlegg ble bygget for å gi materiell form til det viktigste fellesprosjektet i norsk historie. Det står der, som monument over et kollektivt drømmeliv som aldri ble virkelig folkeeie. Foto: Teigens Fotoatelier.

Viksjøs regjeringsanlegg ble bygget for å gi materiell form til det viktigste fellesprosjektet i norsk historie. Det står der, som monument over et kollektivt drømmeliv som aldri ble virkelig folkeeie. Statsmakta ble kledd i elvegrus fra Hønefoss, et folkelig grep som folket har hatt vanskelig for å forstå. Marmor fra Carrara ville vært pedagogisk enklere. Vurderingen av disse bygningene avhenger blant annet av hvordan man vurderer den staten og det fellesprosjektet Viksjø ville tjene. Gerhardsen-statens ettermæle er ikke ukontroversielt. Den hylles for å ha gjenreist landet, overvunnet fattigdommen og gjort grunnleggende sosiale rettigheter universelle, men forbindes med overdreven vitenskapstro og styringsiver. Sosialdemokratiets tillit til ekspertisens viten om hva som er det gode liv medførte tendenser til teknokrati. Det ble begått lovhjemlede overgrep; tvangssterilisering av tatere for eksempel. For balansens skyld bør man likevel notere at det fantes konkurrerende eksperter, slik at behovet for å treffe politiske valg aldri ble borte. Sosialdemokratiets store ledere, som Einar Gerhardsen i Norge eller Tage Erlander i Sverige, var ærlig opptatt av å bevare rommet for politisk beslutning, stimulere til demokratisk deltakelse og bygge ut demokratiet på nye samfunnsområder. Sannheten er at Skandinavia i sosialdemokratiets gullalder var nær ved å realisere den samfunnsvisjonen som Jean-Jacques Rousseau stiller opp i *Samfunnspakten* (1762): Forbedring av samfunnet og mennesket gjennom vedvarende sosial ingeniørkunst, men der borgerne samtidig kontrollerer denne sosiale ingeniørkunsten gjennom deltakerdemokratiet, og slik *former sin egen forming*. Rousseaus betydning i Skandinavia, blant annet gjennom den såkalte kulturradikale kritikken av tradisjonen, er udiskutabel. Det er imidlertid vanlig å misforstå kulturradikalismen som en naturalistisk impuls, en vedvarende trang til å redusere kultur og samfunn til natur.^[4] Rousseau reduserer imidlertid ikke kulturen til natur, han politiserer den. Den fransk-

sveitsiske filosofens grunnpoeng er at menneskenaturen er åpen. Mennesket kan dannes og omdannes gjennom sosial ingeniørkunst, og det bør selv kontrollere sin dannelse gjennom demokratisk deltakelse. Demokrati er å skape det nye mennesket. Følgelig er demokratiet, med Rousseaus pregnante formulering, *gudenes styreform*.^[5]

Under restaureringen etter terrorangrepet bør man tilbakeføre bygget til dets opprinnelige skjønnhet. Foto: Teigens Fotoatelier.

Viksjøs hovedverk er blitt dårlig behandlet. Høyblokkas førsteetasje ble bygget igjen slik at bygget ikke lenger svevde i luften. I 1990 la man til to etasjer. Dermed forsvant den organisk skulpturerte toppetasjen med det berømte heismaskinhuset og statsrådssalen. Den utskjelte kasseformen fikk regjeringsbygget først ved ombyggingene. Under restaureringen etter terrorangrepet bør man tilbakeføre bygget til dets opprinnelige skjønnhet. Offentligheten må inviteres inn, til gjensyn med Gerhardsen-statens verdier: Solidaritet, arbeidsglede og nøkternhet, interesse for teknologi og kjærlighet til kunnskap, tall og system. Gjensynet kan stille vår tids oljedrevne illusjoner på en nyttig prøve. Langs veien fra *Villa Parafina* til *Barcode*, mellom nyrikdommens ikoner, står en såret kjempe som forteller en kompleks historie, om en stat som hadde sjel.

^[1] Hallvard Trohaug, *Arkitekt Erling Viksjø* (Norsk Arkitekturmuseum: Oslo, 1999).

^[2] Hugo Lauritz Jenssen, *Høyblokken. En bygningsbiografi* (Press forlag: Oslo, 2013).

^[3] Kathrine Lund, *Kunst og politikk – kunstnerne i Sosialistisk Kulturfront* (Orfeus: Oslo, 2012), s. 28.

^[4] Leif Longum, *Drømmen om det frie menneske. Norsk kulturradikalisme og mellomkrigstidens radikale trekløver: Hoel – Krog – Øverland*, (Universitetsforlaget: Oslo, 1986). Se særlig sidene 214-217 for eksempler på hvordan forfattere som Leif Longum, Gunnar Skirbekk og Hans Skjervheim gjør seg skyldig i denne misforståelsen.

[5] Jean-Jacques Rousseau, *Du contrat social ou Principes du droit politique*, 1762. http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/contrat_social/contrat_social.html, side 49.